

ENACTİVİZM VE MERLEAU-PONTY

Mehmet ESENDEMİR*

ÖZ

The Embodied Mind (TEM), klasik zihin anlayışını eleştiren yeni bir zihin görüşü teklif etmektedir. Her türlü soyutlayıcı ve indirgeyici tavrın aksine zihni, bedenli bir öznenin somut olarak içinde bulunduğu dünyada nesnelere kurduğu yönelimsel ilişkiler çerçevesinde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede alternatif bir seçenek olarak öne sürülen görüşleri de enactive görüş olarak adlandırmaktadır. Bu görüş, temelde insanın canlı bir organizma olarak bedeninin gündelik deneyimini bilişsel bilim alanında bir çözüm teklifi olarak görmektedir. Böylece bir tür bedenlenme teorisi geliştirmektedir. Söz konusu yeni yaklaşıma Merleau-Ponty'nin fenomenolojik analizleri ve bedene yönelik düşünceleri rehberlik etmektedir. Nitekim klasik teorilerin görmezden geldiği gündelik deneyimin bilişsellik ile ilişkisinin imkânı Merleau-Ponty'nin beden analizleriyle sağlanabileceği savunulmaktadır. Ancak enactive görüş iki açıdan yetersiz kalmaktadır. İlki enactive görüşün fenomenolojik verilerden yararlanmasına rağmen fenomenolojinin eleştirdiği doğal tavırdan kurtulamamasıdır. İkincisi ise Merleau-Ponty analizlerinin filozofun geç dönem görüşlerini de kapsamadığı için söz konusu hedefleri geliştirmede yetersiz kalmasıdır. Klasik zihin anlayışına alternatif bir yol teklif eden enactive görüşün söz konusu eleştirileri aşması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bilinç, Beden, Enactive, Merleau-Ponty, Fenomenoloji

ENACTIVISM AND MERLEAU-PONTY

ABSTRACT

The Embodied Mind (TEM), Suggests a new view of mind that criticizes the classical understanding of the mind. On the contrary to all abstractions and reductions, it tries to make sense of the mind within the framework of the intentional relationships that an embodied subject establishes with objects in the world in which he concretely exists. In this context, the views put forward as an alternative option are called enactive opinion. This standpoint basically asserts the daily experience of the human body as a living organism as a for cognitive science. So it develops a kind of theory of embodiment. This new approach is guided by Merleau-Ponty's phenomenological analyzes and thoughts on the body. As a matter of fact, it is argued that the possibility of the relationship between daily experience and cognition, which is ignored by classical theories, can be achieved through Merleau-Ponty's body analyses. However, the enactive view is inadequate in two respects. The first is that although the enactive view benefits from phenomenological output, it cannot get rid of the natural attitude that phenomenology criticizes. The second is that Merleau-Ponty analyzes are inadequate in developing the goals in question because they do not include the late period thoughts of the philosopher. The enactive view, which offers an alternative way to the classical understanding of mind, needs to overcome these criticisms.

Key Words: Consciousness, Body, Enactive, Merleau-Ponty, Phenomenology

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Felsefe Bölümü.

E-posta: mehmet.esendemir@cbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3478-1709

Makalenin geliş tarihi: 07.08.2023

Makalenin kabul tarihi: 11.11.2023

Submission Date: 07 August 2023

Approval Date: 11 November 2023

Giriş

Çağdaş zihin felsefesi tartışmalarında bilişselliğin kapalı bir kutu gibi soyut zihne indirgenmesi son dönemde ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu çerçevede bilişselliğe dair mevcut kabulleri değiştirebilecek alternatif yollar aranmıştır. Bu niyetle, *The Embodied Mind (TEM)* kitabı da alternatif bir yol arayan çalışmalardan biri olmuştur. Bahsi geçen çalışmada alternatif yol olarak, bilişselliğin dünyada bulunan bedensel bir organizmanın yapılarından ve bu organizmanın eylemlerinden doğduğu tezini içeren enactive görüş olarak adlandırdıkları yeni bir teori öne sürülmüştür. Yazarlar bu görüş ile dünyayı temsiller üzerinden anlamaya çalışan indirgemeci zihin düşüncesini sorgulamayı hedeflemektedir. Bunun yerine dünyaya gömülü bir canlı organizmanın gündelik deneyimini dikkate almakta ve bilişselliği indirgemeci olmayan yönüyle ele almaktadır. Böylece Varela ve diğer yazarlar söz konusu amaca ulaşmak için enactive görüşü bir bedenlenme düşüncesi ile birleştirmeyi istemektedir. Bu çerçevede enactive yaklaşıma bu ufku kazandıracak kavramsal çerçeve ise Merleau-Ponty'nin beden analizleriyle sağlanmaktadır. Başka bir deyişle söz konusu fikre ufku kazandıran fenomenolojik düşüncenin kavramları olmuştur. Söz gelimi enactive tavır Merleau-Ponty'i rehber edindiğini söyleyerek onun beden anlayışını kendileri için hareket noktası kabul etmiştir.

414

Öznenin bilişsel niteliklerini bedenli varoluş ile anlamayı hedefleyen çalışmalar tek bir kümede toplanamamaktadır. Bu nedenle çalışmamız için bir sınır çizilmiştir. Makalede ele alınan enactive görüş *The Embodied Mind* kitabında Varela, Thompson ve Rosch tarafından ortaya konulan fikirlerle sınırlandırılmıştır. Çünkü *TEM*'den sonra ciddi bir etki uyandıran enactive görüş farklı argümanlarla ortaya çıkmış, çeşitlenmiştir. Bununla birlikte çalışmamızda *TEM*'in klasik soruna çözüm olarak gördüğü bilim ve insanın günlük deneyimi arasındaki irtibatın Merleau-Ponty'nin verdiği ilham ile ele alınmış olması çalışmamızı kitabın, enactive fikirleri ve Merleau-Ponty arasında bir tartışmaya yöneltmiştir. Böylece çalışmamız boyunca söz konusu kitabın hedefleri için önem arz eden enactive tavır dikkate alınarak fenomenolojik düşünce ve Merleau-Ponty açısından değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede çalışmamız üç başlığa ayrılmıştır. İlk olarak enactive yaklaşıma beden analizleriyle ufuk kazandıran Merleau-Ponty'nin algı ve beden düşünceleri ele alınmaktadır. Bu suretle söz konusu yaklaşımın kullandığı kavramsal çerçevenin zemininin anlaşılması hedeflenmektedir. İkinci olarak *TEM*'de öne sürülen ve enactivizm olarak kavramsallaştırılan fikirler incelenmekte ve Merleau-Ponty ile ilişkisi değerlendirilmektedir. Son olarak enactivizmin fenomenolojik analizlere dayalı bilimsel faaliyetinin, doğallaştırma ve özne-nesne düalizmine düşmek gibi iki açıdan eleştiriye maruz kaldığı savunulmaktadır. Bu nedenle enactive görüşün iddialarının, bizzat kendilerine ufuk kazandıran fikir ve kavramlar tarafından birtakım zorluklara yol açtığı ileri sürülmektedir.

Enactivizmin Fenomenolojik Dayanakları: Merleau-Ponty'de Algı ve Beden

Merleau-Ponty'nin algıya yönelik fenomenolojik hamlesi, algıyı yeniden düşünmeye yöneliktir. Hem empirist hem de entelektüalist düşünce algının özünü, algılayanın kendisine yabancılaştırmıştır. Fenomenolojik arayıştaki hedef ise bu yabancılaşmaktan kurtulmak suretiyle algılayan ve algılanan arasındaki yönelimsel ilişkiyi açığa çıkarmaktır. Algı bu ilişkinin zeminini teşkil etmektedir. Felsefe tarihinde bu ilişkinin göz ardı edildiği, algılayan ve algılanan arasındaki birlikteliğin koptuğu felsefi tavırlar Merleau-Ponty için tartışmalıdır. Onun bu tartışmadaki hedefi öncelikle Kartezyen tavidir. Ona göre algılayan ve algılanan ilişkisine teorik bir tavırla yaklaşmak algının kendisini anlamayı da engeller. Bu tavır özneye nesne üzerinde kuşbakışı hakimiyet kurmasına yol açmaktadır. Bu hâkim konumuyla özne, nesneyi bakış açısı olmadan düşünmek isterken de onun iç yapısını tahrip etmektedir.¹ İç yapısı tahrip edilen nesne, algının kendisinden koparılmakta ve tüm bilinç bir temsilin algısı haline gelmektedir. Geriye kalan ise nesneye yönelik bir inşa faaliyetidir. Öznenin nesneye ulaşabilmesinin tek imkânı da bu inşa faaliyeti ile mümkün olmaktadır. Ancak Merleau-Ponty'e göre bir nesneye ulaşabiliyorsam onu inşa edebildiğim için değil algı ile bizzat algılanan şeyi deneyimleyebildiğim içindir. Bu çerçevede algı ile algılanan arasındaki ilişkide her türlü inşa faaliyetini dışlayan bir tür birliktelik söz konusudur.

Algıya yönelik fenomenolojik analiz algı ile algılanan şey arasındaki ilişkiyi yeniden kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede bilinci de algısal bir bilinç olarak anlamak suretiyle özne ile nesne arasındaki ilişkiyi daha kökensel bir zemine çekmeyi hedeflemektedir. Mutlak, kurucu saf bir bilinçten söz etmek yerine algısal bilinç kavramını kullanan filozof, algılama sürecinde vücudun rolüne dikkat çekerek bilincin algısal doğasının beden ile kaçınılmaz ilişkisini vurgular.² Böylece Merleau-Ponty için algıyı yeniden düşünmek ile başlayan hareket onu bedende cisimleştiren kökensel bir zemine çekmiştir. Söz konusu hamlenin önemli sonucu da algılayanın algılanan ile kökensel ilişkisinin ancak bir dünya içerisinde kurulabileceği ve böylece dünyadan soyutlanmış özneyi bedensel varoluşu içerisinde bu dünyadan itibaren düşünmek olmuştur. Merleau-Ponty'nin deyimiyle, "şey ve dünya bedenimin parçalarıyla birlikte bana verilir; bir doğal geometri ile değil, bedenimin ta kendisinin parçaları arasındaki bağlantıyla kıyaslanabilecek, hatta onunla özdeş olan yaşayan bir bağlantı içinde verilir."³ O halde Kartezyen şüphenin bize söylediği gibi algılanan şeyin şüphe edilir olması nedeniyle algıyı nesnesinden koparıp onun

¹ Maurice Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, çeviren. Emine Sarıkartal ve Eylem Hacımuratoğlu İstanbul: İthaki, 2016, 281.

² Zeynep Zafer Esenyel, *Vücudun Fenomenolojisi*, Ankara: Nobel, 2020, s.220.

³ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 281.

salt zihne ait olduğunu söyleyemeyiz. Bu tavır algının beden ile olan ilişkisini yani algının yaşamsal tarafını gizlediğinden dünyayı özneye yabancılaştırmaktadır. İşte söz konusu ilişkiyi yeniden tesis etmenin yolu özneyi, bedenlenmiş algısal bilinç olarak ele almaktan geçmektedir. Bedenlenme ise dünyayı teori öncesi anlamaya çalışmak ve kökensel anlamını açığa çıkarmaktır. Bu çerçevede algı, bir dış dünya ile ilişkili olarak içsel bir fenomen değil, var oluş kipidir.⁴

Merleau-Ponty'nin projesi bize algıyı düşünmeyi değil, algıya göre düşünmeyi teklif etmektedir.⁵ Algılayan ve algılanan arasında yönelimsel bir ilişki kurmayı hedefleyen algıya yönelik fenomenolojik analiz bilincin ancak beden aracılığıyla yönelimsel bir nitelik kazanacağını göstermektedir. Böylece beden, felsefe tarihinde bilinç ile dünya arasında yapay bir şekilde varsayılan ontolojik ve epistemolojik farklılığı ortadan kaldırarak, bilincin dünyaya doğrudan katılımının aracı olur. Daha açık ifadeyle bilinç, dünyadaki bedensel bulunuştur. Bu nedenle bilince yönelik bir araştırma onu bedensel varoluşundan koparmamalıdır. O halde Merleau-Ponty için beden, öznenin bilişselliğinde merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Çalışmamıza konu olan Enactive yaklaşımın referans noktası da bu anlamıyla bedendir.

Husserl'in bilincin yönelimselliği fikrinin Kartezyen epistemolojiye yönelik bir eleştiriye dayandığı söylenebilir. Çünkü Husserl'e göre hiçbir bilinç nesnesinden bağımsız bir anlam üretmez. Dolayısıyla her bilinç bir şeyin bilinci olmak zorundadır. Bu anlamıyla yönelimsellik bilince alamet eden belirleyici vasıftır.⁶ Kendi deyimiyle yönelimsellik, bilinci karakterize eden ve tüm deneyimlerin akışını bir bilinç akışı ve bir bilincin birliği olarak tasvir etmemizi haklılaştıran şeydir.⁷ Herakleitosça bir ebedi fenomenler akışıdır.⁸ Husserl'in yönelimsellik perspektifinden bilinç ve dünya ilişkisi inşa edilebilecek ya da kesintiye uğrayabilecek bir ilişki değildir. Bu açıdan deneyimlerimin öznesi olmak ve bu deneyimleri anlamlandırmak mümkün olmaktadır. Benzer şekilde Merleau-Ponty için de bilinç ve dünya ilişkisi algı zemininde gerçekleşen yönelimsel bir ilişkidir.⁹ Söz konusu ilişki öznel olanın tüm koşullarını algılananın somutluğuyla birleştirmekte ve iç içe geçmiş karakteriyle her türlü

⁴ Wendelin M. Küpers, *Phenomenology of the Embodied Organization*, London: Palgrave Macmillan, 2015, 33.

⁵ Emre Şan, *Merleau-Ponty* hazırlayan. Emre Şan, İstanbul: Say Yayınları, 2015, 126.

⁶ Dan Zahavi, "Yönelimsellik ve Bilinç", çeviren. Çağlar Koç, Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 22, 2014, 170.

⁷ Edmund Husserl, *Ideas: General Introduction To Pure Phenomenology*, çeviren. Boyce Gibson, New York: Coolier Books, 1962, 222.

⁸ Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, çeviren. Harun Tepe, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015, 39.

⁹ Aysun Aydın, "Merleau-Ponty'nin Bedenlenme Fenomenolojisi Bilinç ve Beden Bütünlüğü", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 2020, 80.

indirgemeci ve düalist tavırlara karşı bir zemin kazandırmaktadır. Buradan hareketle özleri olgulara yerleştiren bir fenomenoloji anlayışıyla Merleau-Ponty, algı analiziyle algılayan ve algılanan arasında adeta canlı bir ilişki kurmak istemiştir. Sonraki eserinde klasik öz ve olgu ayırımından kurtulmak ve deneyimin kendisine gitmek için algısal inanç mefhumunu ortaya koymaktadır.¹⁰ Bu çerçevede Merleau-Ponty için yönelimsellik bedenden ayrı düşünülmemektedir. Çünkü söz konusu yönelimsel ilişki ortak bir dünyada bulunmak ile mümkündür. Bu bulunuş da fiziksel olarak bedensel bulunuştur. Bu anlamıyla beden, algının ilksel bir zeminini ve yönelimselliğin kalıcı arka planını oluşturmaktadır.¹¹ Buna göre özne artık bedenlenmiş öznedir ve aynı zamanda diğer nesnelere arasında bir nesnedir. Bununla birlikte, yönelimsellik sayesinde bilinç durumlarının tümü bedensel yönelime bağlı olarak ortaya çıktığı için bedenleşen özne fenomene dair temsil algısını da kırmıştır.¹² Ancak bedenli doğaya yönelik vurgu belirtildiği gibi materyalist bir vurgu değildir. İfade edilmek istenen, öznenin kendine dair deneyiminin tamamen bedenli varoluşunun deneyimi olduğu ve öznel niteliklerin yapısını oluşturan şeyin beden olduğudur.¹³

Ona göre nesnenin nesne olması benim görsel alanımda uzaklaşabilmesine ve hatta yok olabilmesine bağlıdır. Oysa kişiye has bedenin kalıcılığı bambaşka türden bir şeydir.¹⁴ Bedenim görünmekle beraber onun benim görüşümden uzaklaşması söz konusu değildir. O her zaman benimlidir. Ancak sıradan nesnelere verilmesi sürekli değil, kesik kesiktir. Beden ise sürekli bir veriliş içerisinde olduğu için bedenin algısı doğrudan benim algımdır. Bu algı bedenin ben olduğuma dair bir veriliş kipidir. Benzer şekilde bedenimin tamamı da benim için, mekânda yan yana konmuş organların bir araya toplanması değildir. Bölünmemiş bir mülk gibi ona sahibimdir ve her bir organımın konumunu, hepsini sarmalayan bir bedensel şema ile bilirim.¹⁵ Bu bütünlük nedeniyle bedenim bana her zaman aynı açıdan verilmektedir.

Merleau-Ponty, bilişsel nitelikleri de bedenin varoluşundaki yapısal niteliklere dayandırır. Beden sahip olduğu motor becerileri sayesinde dünyayı kendisine yönelimsel bir ufuk olarak belirlemektedir. Bedenin bu motor becerileri bir tür aracı ya da hizmetçi değildir.¹⁶ Bedenin yönelimsel hareketinin

¹⁰ Emre Şan, "Algıya Göre Düşünmek", *Cogito*, no 88 (2017): 77.

¹¹ Taylor Carman, "The Body in Husserl and Merleau-Ponty", *Philosophical Topics*, 27/2 (1999): 224.

¹² Aydın, "Merleau-Ponty'nin Bedenlenme Fenomenolojisi Bilinç ve Beden Bütünlüğü", 85.

¹³ Taylor Carman, "Merleau-Ponty On Body, Flesh, and Visibility," *The Cambridge Companion to Existentialism*, ed. Steven Crowell, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 275.

¹⁴ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 137.

¹⁵ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 146.

¹⁶ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 201.

merkezinde duran motor beceriler sayesinde dünya düşünmekten önce yaşanılan şey haline gelir. Dahası dünya bedenimin dünyasıdır: Bedenimin dünyası vardır ve bu dünyayı anlar, bunun için temsillerden geçmesine sembolik veya nesneleştirilen bir işlevin egemenliği altına girmesine gerek yoktur.¹⁷ Bu dünya beden için anlamlar dünyasıdır. Her bir nesnenin birliği ancak bedensel yönelimim ile açığa çıkar. Nitekim Merleau-Ponty bu durumu, “bedenim tüm nesnelere ortak dokusudur”¹⁸ diyerek ifade eder. Çünkü nesnelere tek başına bulunmaları suretiyle anlamak yerine onları deneyimleri itibarıyla anlayabiliyoruz. Dolayısıyla bedenli bulunuşum algısal bir bulunuş anlamına gelmekte ve her algı da nesnesini anlam ile donatmaktadır. Bu ilişki sürekli ve canlı bir ilişkidir. Bu çerçevede beden, algılayabilmek için aynı zamanda nesnelere yaşamayı gerektirir.¹⁹ Başka bir deyişle beden, nesnel düşünce gibi nesnelere nedensel ilişkiler bağlamında yaklaşmamaktadır.

Merleau-Ponty için söz konusu nesnel tavır dünyanın deneyiminin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ona göre nesnel düşünce dünya lehine önyargılı bir düşünme gerçekleştirdiği için deneyimin kendisinden ziyade nesnenin deneyimine odaklanmayı teklif eder.²⁰ Merleau-Ponty’e göre fenomenolojik yöntem gereği bu nesnel tavrı askıya almak ve deneyimin kendisi üzerine kökensel bir düşünüm gerçekleştirmek suretiyle fenomenal alanın açığa çıkarılması gerekmektedir. Nesnel düşüncenin temelleneceği zemin, bu gerçekleştirildiği takdirde geçerli olabilecektir. Beden analizi ile elde ettiğimiz ontolojik yapılar ise nesnel düşüncenin formlarına indirgenemez ve araştırma nesnesi yapılamazdır. Öncelikli olan nesnel olanın deneyimi değil, yaşayan beden deneyimidir. Çünkü bilimi mümkün kılan, öznenin yaşamış deneyimidir ve bu bilime indirgenemezdir.²¹ O halde Merleau-Ponty’nin bedensel bilinç düşüncesinin, beden ontolojik yapılarına dayandığı ve bilimsel tavrı öncelediği için her türlü doğallaştırma eğiliminden kaçtığı ifade edilebilir. Çünkü söz konusu bilimsel tavrı öznel olanın bilimselliğinden ziyade öznel olanın deneyimlediği dünyaya yönelik bir bilimsellik içerisindedir.

Bedenlenmiş Bilinç Teorisi Olarak Enactivizm

Varela, Thompson ve Rosch’un bilişsellik çalışmalarında ciddi bir değişim meydana getiren *The Embodied Mind* (1991) kitabı temelde klasik zihin anlayışına karşı bir eleştiri motivasyonunu içermektedir. Ayrıca söz konusu

¹⁷ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 203

¹⁸ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 293

¹⁹ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 439

²⁰ Komarin Romdenh-Romluc, *Merleau-Ponty and Phenomenology of Perception*, London: Routledge, 2011, 19.

²¹ Stephen Priest, *Merleau-Ponty*, ed. Ted Honderich, London: Routledge, 1998, 28.

eleştiri karşısında yeni bir teklif de sunmaktadır. Bu teklif, çağdaş zihin çalışmalarında insan deneyiminin dikkate alındığı yeni bir bilişselliği ifade eden enactive yaklaşımdır. Yazarlar, geliştirdikleri enactive yaklaşım ile algısal ve bilişsel kapasitelerden bağımsız bir dünyanın, dünyadan bağımsız bir bilişsel yapı ile temsil edildiği varsayımını sorguladıklarını ifade etmektedirler. Bu sorgulama da gündelik canlı deneyim temelinde gerçekleşmektedir. Ancak mevcut çalışmaların anladığı gündelik deneyim ile yol alınamayacağından bu deneyimin ufkunun genişletilmesi gerektiği savunulmaktadır. İşte enactive yaklaşıma ihtiyacı olan ufku kazandıran ise Merleau-Ponty'nin beden analizleri olmuştur. Çünkü Merleau-Ponty'nin beden düşüncesi zihin merkezli öznellik karşısında insanın bedensel deneyimini dikkate alan bir öznelliği savunması, enactive yaklaşımın motivasyonu olan eleştiri için güçlü bir kavramsal cephe sağlamaktadır. Böylece insanın günlük yaşanmış deneyiminin ilgi düzeyinin bilişsel için önemi vurgulanmak istenmektedir. Tüm bu çerçevede *TEM* yazarları Merleau-Ponty'nin, bilişsel yapıya dahil olan insanın yaşanmış deneyimine felsefi bir zemin kazandırdığını ve beden analizi ile kendilerine rehber ve ilham olduğunu belirtirler. Böylece bu kitapta enactive yaklaşım ile kastedilenin bedenlenmiş biliş görüşü olduğu ifade edilmektedir.

TEM yazarları, bedenlenmiş biliş görüşü ile dünyayı olduğu gibi yansıtan, hâkim zihin düşüncesine karşı çıkmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede bilişselliğin dünyanın zihninin bir temsili olduğu ve zihninin de doğanın bir aynası olduğu tezine karşın öznenin eylemlerinin ve yaşamsal deneyimlerinin merkeze alındığı bir bilişselliği savunan teze enactive terimini önermektedirler.²² Dolayısıyla enactive yaklaşımın temelde eleştirel bir yaklaşım olduğu tekrar vurgulanabilir. *TEM*, söz konusu eleştirel yaklaşımını bütünlüklü bir şekilde Kartezyen tavra yönelterek başlamaktadır. Onlara göre Kartezyen felsefe ortaya koyduğu zihin anlayışıyla entelektüel tarihin bilincinde bir kaygı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kaygı özne ve nesne ikiliği ile sonuçlanan bir tür temelci düşüncenin neticesidir. *TEM*'e göre bu kaygı, düşüncemize problemlili bir ikilik sokmuştur: Ya bilgi için sabit, değişmez bir zeminimiz olmalı ya da karanlıktan ve değişimden kaçamayarak karanlığın içine düşeriz.²³ Böylece Kartezyen tavır bilgi karşısında sorgulanamaz bir temel kabul meydana getirmektedir. Bu tavır özne ve nesne ikiliğini dayatan, iki alan arasında yaşamsal değeri bozan ve özneyi temsil aynası olarak düşündüren bir düşünce dünyasını doğurmaktadır. Yazarlara göre zihinlere kökleşen bu düşünceye karşı eleştirel bir tutum içerisine her girildiğinde Kartezyen tavır, bizi korkutmak için ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu, bir tür kaygı olarak adlandırılmaktadır.²⁴ Bahsedilen bu kaygıdan kurtulmak

²² Francisco J. Varela, Evan Thompson, Eleanor Rosch, *The Embodied Mind*, Cambridge: The Mit Press, 2016, 9.

²³ Varela ve diğer., *Mind*, 141.

²⁴ Varela ve diğer., *Mind*, 142.

için yeni bir bilişsellik anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle de bilincin somut olan ile doğrudan ilişkisini kuran kendi yapılarına, kendi eylemlerini gerçekleştirebilen bir örgütlenmeye sahip olduğu ve en önemlisi gömülü olduğu dünya ile ilişki içerisinde ele alınabileceği bir tez *TEM* tarafından öne sürülmüştür. Bu tez, bedenlenmiş bilişi dikkate almakta ve bilişsellik açıklamalarında gereğinden fazla rol oynayan temsil kavramına şüphe ile yaklaşmaktadır.²⁵

Temelci tavrın meydana getirdiği sorunlara dikkat çektikten sonra *TEM*, temelsizliğin insan deneyimini konu edinecek bilişsel yaklaşımlar için önemini vurgulayarak fenomenolojik bir noktaya yaklaştıklarını ilan etmektedir. Buna göre temelsizlik, felsefi olarak karmaşık analizlerde değil, günlük deneyimde bulunabilir.²⁶ Böyle bir temelsizlik Kartezyen düşüncenin varsaydığı gibi verili bir dünyayı bilmeye çalışan soyut özne yerine eylemleriyle dünyada somutlaşmış bir bilinç anlayışını gerektirmektedir. Çünkü araştırmaya konu edinilen deneyim somutlaşmış bilincin canlı ve basit deneyimidir. Kartezyen kaygının meydana getirdiği özne ve nesne ikiliğinden kurtulmak isteyen *TEM*, temelsizlik fikriyle Merleau-Ponty'nin müphemliğe dair düşüncesine benzer bir tutum takınmaktadır. Kartezyen öznelliğe karşı yeni bir kavramsal yapılanma ile uğraşan Merleau-Ponty de beden analizi ile deneyimin müphemliğini öne sürmüştür. Ona göre bedenlenmiş öznenin yaşanmış deneyimi, üzerinde mutlak bir hakimiyet kurabildiği deneyim olmamakla birlikte onun deneyimidir. Bununla beraber öznel deneyim bir tür temsil ya da epistemolojik deneyim olmadığı için müphemlik içeren deneyimdir. Nitekim onun için "yaşanmış olan muğlaktır."²⁷ Dolayısıyla *TEM*'in Merleau-Ponty'nin felsefesinden çıkardığı fikre göre bendenlenmiş bilinç için temelsizlik, gündelik deneyimin imkanını sağlamaktadır. Çünkü temelsizlik ile kastedilen, tüm faaliyetlerimizin hiçbir zaman nihai sağlık ve kesinlik duygusuyla sabitlenemeyecek bir arka plana sahip olduğudur.²⁸

TEM için bilincin, soyut bir zihin kavramıyla anlaşılmasının yerine dünyaya gömülü yaşayan, biyolojik bir organizma olarak beden kavramıyla anlaşılması gerekmektedir. Bu organizma, bedensel varoluşundan gelen yapı bütünlüğüne sahiptir ve bunun aracılığıyla çevresiyle doğrudan ilişki içerisine girmektedir. Enactive yaklaşım için bu ilişki, Kartezyen zihnin bağlantısız temsilcilik düşüncesinin aksine eyleme dayalı ilişkidir. Dolayısıyla zihnin modern anlamıyla bir girdi çıktı ilişkisi olarak anlaşılamayacağı savunulur. Çünkü bilinç durumları doğrudan, canlı ve yakın deneyimlerden meydana

²⁵ Lawrence Shapiro, *Embodied Cognition*, London:Routledge, 2011, 52.

²⁶ Varela ve diğer., *Mind*, 144.

²⁷ Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi*, 401.

²⁸ Varela ve diğer., *Mind*, 144.

gelmektedir. Bu anlamıyla bedenlenmiş bilinç ve dünya arasındaki eyleme dayalı ilişki de gündelik deneyimlerimi ifade etmektedir. Bütünlüklü bir yapıya sahip olarak beden söz konusu ilişki için birtakım niteliklere sahiptir. Bunlardan ilki duyuşsal motor yetileridir. Beden bu motor yetisi sayesinde çevresiyle anlamlı ilişkiler kurmaktadır. O halde motor yetiler bedene atfedilen bir mekanik yapının yerine anlamlar üreten bilinçli bir yapının ürünüdür. Ayrıca bedensel varoluşumuz pasif bir girdiler yuvası olmaktan ziyade çevresiyle aktif olarak ilişki kurar ve bu ilişkilerinin de öznesi durumundadır. Bir diğere nitelik soyut bilinç düşüncesinin göz ardı ettiği bütün insani özelliklerin bedenlenmeyle birlikte yeniden hesaba katılmasıdır. Buna göre beden dünyaya gömülü olmakla birlikte başka öznelerle bir aradadır. Bu birliktelikten doğan çeşitli sosyal ve kültürel geçmişe sahiptir. Böylece bedenlenmeyle birlikte bilişsellik bu tarihsellikten de koparılamamaktadır. Kısacası *TEM* için bedenlenmiş bilinç iki noktayı vurgulamaktadır. İlk bilişsellik duyuşsal motor yetilere sahip bir beden olmasından kaynaklanan deneyime bağlı olduğu savunulmaktadır. İkinci olarak da bu bireysel duyuşsal motor yetilerin biyolojik, psikolojik ve kültürel bir bağlama sahip olduğu ifade edilmektedir.²⁹ O halde enactive yaklaşım bilincin bedenlenmesini savunurken onu çevresiyle duyuşsal motor yetileri temelinde algısal bir ilişkiye sokmaktadır. Bu anlamıyla da algı, bedenlenmiş bilincin çevresiyle girdiği eylemsel ilişki olmaktadır.

Varılan noktada enactive yaklaşım için beden, fenomenolojik anlama benzer şekilde nesnel ve yaşayan olmak üzere iki anlama sahiptir. Temelde bilinçli taraf, yukarıda bahsedildiği gibi yaşayan bedene aittir. Çünkü bu yaklaşıma göre yaşayan beden mekanik terimlerle anlaşılabilen karmaşık dinamikleri olan biyolojik bir fenomendir.³⁰ Enactive düşünceye göre biyolojik fenomen olarak yaşayan bedenin önemi kendi organik yapılarına dayanarak kendini üretmesi ve sürdürmesidir. Bu sürekli üretim sayesinde beden bireyselleşmektedir.³¹ Yaşayan beden çevresiyle anlamlı bir yönelim gerçekleştirmekte ve bu yönelimin sahibi olmaktadır. Organik bir şekilde meydana gelen bilinçli yönelim, duyuşsal motor işlemlere dayalı eylemlere dayanmaktadır. Öznelliği bedenlenmiş bilinç temelinde anlamaya çalışan düşünceye göre öznelerarası ilişki de şüphesiz somut bir temelde kurulmaktadır. Temsilci düşüncenin aksine öznenin karşısında kendi gibi düşünen hesaplayan bir zihin bulunmamaktadır. Daha ziyade bedenlenmiş bilinç başka bedenlerin somut davranışlarını yönelimsel eylemler temelinde algılamakta ve anlamlandırmaktadır. Yani söz konusu ilişki “düşünmekten” öte “yapmaktan”

²⁹ Varela ve diğere., *Mind*, 173.

³⁰ Michelle Maiese, *Embodied Selves and Divided Minds*, Oxford: Oxford University Press, 2016, 4.

³¹ Ezequiel Di Paolo ve Evan Thompson, “The Enactive Approach”, *The Routledge Handbook of Embodied Cognition*, ed. Lawrence Shapiro, London: Routledge, 2014, 68.

kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle anlamlı eylem ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla başka öznelere yönelik algı, onların duygularını ve eylemlerini anlamlandırmak üzere doğmaktadır. Bu anlamlandırma pragmatiktir ve eylemlerine bağlam içinde atıfta bulunarak gerçekleşir.³² Neticede bedenin çevresiyle girdiği yönelimsel ilişkide kendisini üretmek suretiyle bireyselleştiği ve bu bireyselliği sayesinde başka bedenler ile de anlamlı ilişkiler kurduğu ifade edilebilir.

Enactive yaklaşım tarafından bedene yapılan göndermeler belirli bir anatomik yapıya, fizyolojik işlevlere ve duyuusal motor sisteme dayanmaktadır.³³ Yukarıda ifade edildiği gibi bireyselleşme ile özne, başka öznelerle de söz konusu göndermeler temelinde ilişki kurmaktadır. Yaşayan bedenin ilişki türü, bu bağlamda, çevre ile ilişki olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla başka bedenlerle olan ilişki de bir tür çevre ilişkisidir. Beden içinde bulunduğu fiziksel çevre ile kurduğu yönelimsel ilişkileri ile anlamlar üretebilmektedir. Anlamlar üretebilen beden bireyselleşebilmektedir. Bu anlamıyla enactive düşünce, bir tür evrim düşüncesine yaklaşarak bir organizmanın dünyada ancak yeterli bir çevreyi bulması durumunda var olabileceğini ifade etmektedir.³⁴ Dahası bedenin çevre ile ilişkisi çift yönlüdür. Tıpkı bedenin çevreye ihtiyacı olduğu gibi bedenin dünyası olmak anlamında çevre de bilinçli bedene ihtiyaç duymaktadır. Enactive yaklaşım bu düşünceleriyle de Merleau-Ponty'e yaklaştığını düşünmektedir. Çünkü Merleau-Ponty için de özne olarak beden yalnızca dünyayı dönüştürmemekte aynı zamanda dünya tarafından da dönüştürülmektedir. Enactive yaklaşımın bireyselleşme düşüncesinin de karşılıklı ilişki bağlamında anlaşılabilirliği açıktır. Dolayısıyla Merleau-Ponty'e yakın bir öznellik düşüncesinin birçok noktada kendisini gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte, bilişsel yapıları temelinde çevre ile arasındaki ilişkinin sonucu olarak bireysellik gösteren beden, klasik zihin anlayışına bir kez daha karşı çıkmıştır. Söz konusu anlayışa göre bilişsel durumlar için çevrenin müdahalesi bir tür kusur ve yanılısma oluşturmaktadır. Bu nedenle bilişsel olan çevrenin soyut temsilleri olmaktadır. Ancak enactive yaklaşım bilişselliğin dünyanın belirli özelliklerinin temsili olarak yorumlanması gerektiği fikrine karşı çıkmaktadır.³⁵ Söz konusu yaklaşım bedenlenmiş bilinç anlayışıyla çevre ile ilişkiyi de doğrudan ve somut bir ilişki haline getirmeyi hedeflemiştir. Başka bir deyişle bilişsellik çevrenin belirli özelliklerinin temsili olarak yorumlanmaktansa bedenlenme ile sahip olunan organik sistemin algısı ve eylemleri olarak kabul edilmektedir.

³² Shaun Gallagher, *Phenomenology*, London: Palgrave Macmillan, 2012, 76.

³³ Di Paolo ve diğer., "The Enactive Approach", 69.

³⁴ Varela ve diğer., *Mind*, 174.

³⁵ Shapiro, *Cognition*, 55.

Burada bilişsellik için önem arz eden bilinç ve çevre ilişkisi canlı organizmanın temel özelliğine dayanmaktadır. Enactive yaklaşım için söz konusu ilişki bir tür kategorizasyondur.³⁶ TEM'in açtığı yoldan bilişsellığe yönelik birçok enactive yaklaşım doğmuştur. Birçoğunda klasik zihin anlayışına karşı bedenün rolü ön plana çıkarılmıştır. TEM'in bu yaklaşımlar içinde ayrıcı özelliklerinden biri de canlı varlık olarak bedenün, bilişsellliğini meydana getiren ve onu bireyselleştiren bu kategorizasyon özelliğidir. Kategorizasyon çevrenün tepkisinin, eylemler neticesinde anlamlı verilere dönüştürülmesini sağlamaktadır. Bu sayede kendi deneyimim olmayan, başka deneyimler anlamlı eylemlere dönüştürülür. TEM'e göre bu, keyfi bir tavır değildir. Çünkü başka deneyimler de yönelimsel eylemler olarak açığa çıkmaktadır. Onları anlamlı ve yönelimsel olarak algılarız.³⁷ Bu anlamıyla enactive yaklaşım için bilişsellik, bilinç ve dünyanın birlikteliğine ve bilincin kendi bireyselleşmesi ile birlikte çevresindeki bireylerle kurduğu anlamlı ilişkilere dayalı bedenlenmiş bilinçtir.

Sonuç olarak enactive yaklaşım için bilince yönelik felsefi yaklaşımlar indirgemeci bir tavır takınmış ve özne nesne düalizminden kurtulamamıştır. TEM, bu tavrı kırmak için Merleau-Ponty'nin bedene yönelik yaklaşımını temele alır. Bu çerçevede bilişsellik çalışmalarında dışlanan bedeni, eylemin merkezi olarak geri çağırır. Böylece bilişsellığı fenomenolojik bir şekilde dünyaya gömülü canlı bedenün çevresiyle girdiği karşılıklı ve anlamlı ilişkiler bağlamında ele alır. Dolayısıyla özne, artık temsiller aracılığıyla anlam üreten salt zihin olarak anlaşılabilir. Özne, biyolojik karakterinin ön plana çıkarılması anlamında, varoluşsal bir şekilde bedendir ve nesnesiyle somut ilişkiler içerisindedir. Yukarıda ifade edildiği gibi Merleau-Ponty'nin algı ve beden analizleriyle şekillenen enactive özne, onun tarafından kurulan araştırma programının devamı olarak ilan edilir ve orta noktayı, zihin ve dünya arasındaki ilişkiyi ifade eden realist ve idealist anlayışlar arasındaki zemini yakalamayı hedeflemektedir.³⁸ Bunun yolunu da girdi çıktı işleme modeline dayalı bilişsellik anlayışından vazgeçmekte görmektedir. Söz konusu anlayışı değiştirmenin imkânı yeni kavramlarla problemi ele almayı gerektirir. TEM de yeni kavramsal cephanesini Merleau-Ponty'de bulur ve onu kendi fikirleri için zemin olarak kabul eder. Nihayetinde hedeflenen şey, bilimin indirgemeci tavrını aşmak ve bedeni bilişsel araştırmalara dahil ederek özne-nesne gibi ikilikleri ortadan kaldırmaktır. Böylece zihin ile beden ve zihin ile dünya arasındaki varsayımsal

³⁶ Varela ve diğer., *Mind*, 176.

³⁷ Gallagher, *Phenomenology*, 76.

³⁸ Dave Ward, David Silverman, Mario Villalobos, "The Varieties of Enactivism, *Topoi* 36 (2017): 369.

sınırların nihai olarak gerçek bir metafizik anlamı olmayan, yalnızca keşifsel değere sahip olduğu savunulmaktadır.³⁹

TEM'de çerçevesi çizilen enactive görüş en basit ifadeyle bilişsel yönelik düşüncelerini beden ile temellendirmeye çalışmaktadır. Burada *TEM*'i diğer enactive görüşlerden ayıran özellik ise Merleau-Ponty, Sartre ve Husserl gibi filozoflar aracılığıyla fenomenolojik açıklamalara başvuruyor olmasıdır.⁴⁰ O halde söz konusu yaklaşım aynı zamanda fenomenolojik eleştirilere de açık hale gelmektedir. Bu eleştirilerin iki noktadan şekilleneceğini düşünüyoruz. İlk enactive görüşün birçok bilimsel disiplini içinde barındırmasından ötürü fenomenolojinin doğal tavır eleştirisiyle karşı karşıya kaldığını ve fenomenolojinin netice olarak gördüğü durumu zemine çektiği söylenebilir. İkinci olarak Merleau-Ponty'i temel alması bakımından beden düşüncesini bir özne nesne diyalektiğinden kurtulmak üzere kullanan enactive yaklaşım, söz konusu tavrını *Algının Fenomenolojisi*'ndeki fikirlerle sınırlı tutmuştur. Bu nedenle aynı niyetle bunun yetersiz olduğunu düşünen Merleau-Ponty'nin ten felsefesine yönelmesini sağlayan temel eleştirilere muhatap kaldığı savunulabilir.

Enactivizmin Çıkmazları: Doğalcılık ve Merleau-Ponty Eleştirileri

TEM'in enactivizmi ciddi bir etki meydana getirmiştir. Öyle ki kısa zamanda çeşitli versiyonlarıyla genişlemiştir. Dahası bu görüş fenomenoloji içerisinde de ciddi destek bulmuştur. Buna göre fenomenolojinin kendi içerisinde enactivizmi doğuracak kavramlara zaten sahip olduğu düşünülür. Fakat bununla beraber enactivizm, fenomenolojinin transandantal bilim olma ilkesine sadık kalmadığı konusunda da eleştirilmiştir. *TEM*'in bilişsel bilim çalışmaları için kendisine temel kabul ettiği fenomenolojik kavramlar, ciddi bir bilimsel tavır eleştirisi neticesinde ortaya çıkan ve kökensel bir deneyim alanını hedefleyen kavramlardır.

Fenomenolojik kavramlar hem fenomenolojik tavrın öncülleri hem de söz konusu tavır ile kendi üzerine yapılmış analizin neticeleri olmak bakımından iki anlamlıdır. Bununla birlikte doğal tavır gibi her türlü önyargının askıya alınması niyetiyle de eleştireldirler. Fenomenolojinin bu eleştirel tavrı Husserl için bir kriz durumunu betimlemekte ve doğal tavır dediği bilimsel anlayışı sorgulamaktadır. Ona göre bilim kendi nesnel yöntemini yalnızca kendi

³⁹ Daniel D. Hutto ve Erik Myin, *Radicalizing Enactivism*, Cambridge: The Mit Press, 2013, 33.

⁴⁰ John Jenkinson, "A New Framework for Enactivism: Understanding the enactive body through structural flexibility and Merleau-Ponty's ontology of flesh", The University of Western Ontario, 2017, 17

<https://ir.lib.uwo.ca/etd/4383/> (erişim 23.05.2022)

nesnelere değil, bütün insani niteliklere de yüklemektedir. Bu bir tür indirgeme yöntemidir. Bu yöntemi nedeniyle bilim, bilinci, bilincin verilerini ve nesnesini doğallaştırmak suretiyle bilincin özünü görmezden gelmektedir. Ancak kesin bir bilim olarak felsefenin gerçekleştirilmesi gereken reform bilincin değerini açığa çıkarmaktır. Eleştirel bir ödev olarak yola çıkan felsefe o halde bilimin kuşattığı bütün nesnelere bilimin yargılarından temizlemelidir. Bu bağlamda bilimsel yargılardan ve söylemlerden vazgeçip şeyleri kendi verilmişliklerinde soruşturma konusu yapmak suretiyle şeylerin kendisine dönmelidir.⁴¹ O halde fenomenolojinin, bilimi temellendirmek isteyen ve doğalcılığın yargılarını askıya alarak ona kökensel bir zemin kazandıran felsefe olduğunu söyleyebiliriz. Burada fenomenoloji ve bilimsel tavır arasında net bir çizgi çizilmekte ve fenomenoloji her zaman transandantal bir tavır olarak nesnel olanı öncelemektedir. *TEM* yazarları, kitabın genelinde fenomenolojinin deneyimi vurgulamasını takdir etmekle birlikte onun teorik kalmasından yakınmaktadır. Onlara göre Husserl'in şeylerin kendilerine yönelmesi pragmatik bir tavırla değil teorik bir tavır ile gerçekleştirilmiştir.⁴² Buna göre eksik olan şey bu niyeti pragmatik bir şekilde gerçekleştirmektir. Ancak bu durum tam da Husserl'in karşı çıktığı, doğal olmayan bir fenomenin doğal yöntemlerle ele alınmasına yol açmaktadır. Husserl'e göre hangi türü dikkate alırsak alalım natüralizmin bütün türlerinde ortak olan şey, bir yandan bilinci ve bilinç verilerinin doğallaştırılması bir yandan da idelerin ve normların doğallaştırılmasıdır.⁴³ Fenomenolojik hamle bu tür doğallaştırmalardan kaçınmak için meditasyonun en başında indirgeme faaliyetine girişmekte ve saf yaşanmış deneyimi saf bilinç analizine hazırlamaktadır. Bu noktada doğalcılıktan çıkış için transandantal bir tavır söz konusudur. Dolayısıyla saf bilinç verilerinin transandantal tavrı iptal etmek suretiyle pragmatik bir çerçeveye almak mevcut haliyle yola devam etmek anlamına gelemez. Nitekim bilimsel yöntemlerle fenomenolojik kavramların uygulanması onların a priori korelatif yapılarını gözden kaçırmak anlamına gelir. Bu nedenle Husserl için doğa bilimlerinin yöntemini izlemek kaçınılmaz olarak bilinci şeyleştirmek anlamına gelmektedir.⁴⁴ Bu yüzden enactivizm fenomenolojik analizleri bilimsel bir alana uygulamaya başlayınca Husserl'in barikatı ile karşılaşmaktadır.⁴⁵

Husserl'in bu hamlesini Merleau-Ponty beden analizinde kullanır ve doğalcı tavrın bedeni sıradan nesne olarak görmesini eleştirerek onu önceleyecek bir ontolojik anlayışı öne sürer. Böylece her ne kadar bilime temel

⁴¹ Husserl, *Ideas: General Introduction To Pure Phenomenology*, 74.

⁴² Varela ve diğer., *Mind*, s.19.

⁴³ Husserl, Edmund Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çeviren. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.38

⁴⁴ Husserl, *Felsefe*, s.50

⁴⁵ Shaun Gallagher, "A well-trodden path: From phenomenology to enactivism" *Filosofisk Supplement* 3 (2018): 43.

olduğunu iddia eden bir felsefi anlayışın kavramlarını bilimsel pratikte kullanmak makul görünse de söz konusu analizlerin bilimsel pratik ile ne kadar birleşebileceği soru konusudur. Başka bir deyişle transandantal bir tavrın prensiplerinin ampirik alanın nesnesine ne kadar uygun düşebileceği muğlak kalmaktadır. En nihayetinde fenomenologlar, insan düşüncesinin ve pratiklerinin doğa bilimlerinin modeline göre açıklanması konusunda karamsardırlar. Bu nedenle söz konusu duruma olumlu yaklaşmak isteyen çalışmaların ciddi bir eleştiriyi aşmaları gerekmektedir.⁴⁶ Enactive yaklaşım ise bu eleştirilerle mücadele etmeden işe koyulmaktadır.

TEM, Kartezyen düalizmden kaçmak ve öznenin, temsil faaliyeti üzerinden anlaşılmasının önüne geçmek için somut deneyime önem vermekte ve fenomenolojik bir tavırla empirist ve entelektüalist indirgemelerden kurtulmak niyetiyle orta yolcu bir tutum takınmaktadır. Ancak bu niyetin ne kadar gerçekleştirildiğinin sorgulanması gerekir. İlk tartışmamız enactive görüşün bilimsel tavrının fenomenolojinin transandantal tutumu karşısında eleştiriye maruz kalabileceğiydi. Şimdi ise hem bu bilimsel tavır nedeniyle hem de Merleau-Ponty'nin bile eksik olduğunu düşünüp geliştirmeye çalıştığı beden analizlerinin yetersizliği nedeniyle söz konusu hedefin gerçekleştirilemediğini ileri sürüyoruz. Nitekim hayatının son dönemlerinde bir ten fenomenolojisi geliştirmek üzere çalışan Merleau-Ponty'nin temel motivasyonu, *Algının Fenomenolojisi*'nin hedeflediği proje için yetersiz olması ve geliştirilmesi gerektiğidir. Bu çerçevede beden analizlerinin, öznelciliği ve indirgemeciliği tam anlamıyla aşacak bir kavramsal cephane henüz geliştiremediği söylenebilir. Aynı projeyi benimseyen *TEM*'in de bununla sınırlı kalması benzer eleştiriye hedef olmasına neden olacaktır. Öyle ki enactive teoriye dair savunmacı bazı çalışmalar, bu projenin geliştirilmesi için *Görünür ve Görünmez*'in kavramsal yapısının da dikkate alınması gerektiğini düşünerek teklifler sunmuştur. O halde söz konusu eleştirilerin incelenmesi ve Merleau-Ponty'nin geliştirilmiş projesinin açığa çıkaracağı eksikliklerin irdelenmesi gerekmektedir.

Merleau-Ponty, fenomenolojinin özleri olgulara yerleştiren bir felsefe olması gerektiğini söylerken ilgisini somut dünya deneyimine çevirdiğini ilan etmektedir. Söz konusu deneyimin sahibi olan özne de dünyayla aynı zemine sahip bedenli öznedir. Beden artık ontolojik birlikteliğin imkânı haline gelir. Nitekim Merleau-Ponty, yeni beden kavrayışıyla geleneksel felsefenin ruh-beden, özne-nesne, görünüş-gerçeklik ve öz-varoluş ayrımlarının üstesinden gelecek ontolojik bir zemin yakalamıştır.⁴⁷ Buradaki ontolojik zemini sağlayan beden, yaşayan ve nesnel olmak üzere iki anlamlıdır, fakat iki tür değildir. Nesnel beden bilime konu olan görünen ve algılanan bedendir. Bununla birlikte yaşayan

⁴⁶ Priest, *Merleau-Ponty*, 26.

⁴⁷ Esenyel, *Vücudun Fenomenolojisi*, 211.

beden, görünen ve algılanan olmakla birlikte gören ve algılayan bedendir. Yani beden, anlamlar üreten ve eylemde bulunan bedendir. Bu çerçevede yönelimsellik bedene atfedilir ve bedenın yönelimsel oluşu, algısal kapasiteye sahip en ilkel görünümündeki Ben'dir.⁴⁸ Bu anlamıyla beden bir öznedir; kendi eylemlerinin ve deneyimlerinin öznesidir.⁴⁹ Fakat tüm bu analizlerin neticelenmiş bir ontoloji olmadığını vurgulamak gerekir. Nitekim Merleau-Ponty, *Görünür ve Görünmez*'de söz konusu fikirlerini gözden geçirerek hedeflediği ontolojinin eksik kaldığını fark ederek kavramsal cephanesini değiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda beden üzerine yürütülen fikirler dikkate alındığında ikili analiz kendisini belirgin bir şekilde göstermektedir. Başka bir taraftan "nesnel beden" ve "yaşayan beden" ayrımı Kartezyen temelliliğin çıktısı olarak da görülmüştür. Çünkü biri diğerini aşkın olarak temellendirme ve zemin kazandırma özelliğine sahiptir. Hatta Merleau-Ponty'nin *Algının Fenomenolojisi*'nde Kartezyen cogito kavramından vazgeçmediğini, daha ziyade yeniden formüle ettiği de ileri sürülmüştür.⁵⁰

Merleau-Ponty'nin projesi aslında içine düştüğü bu durumdan kurtulmaktır. Bunu da nihai olarak *Görünür ve Görünmez* ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Merleau-Ponty aslında projesinin niyetinde ciddi bir değişiklik meydana getirmez. Fakat meydana gelen kavramsal değişim enactive görüş tarafından benimsenmemiştir. Yalnızca sonraki ikincil kaynaklarda yeni kavramsal çerçevenin kendi fikirlerini geliştirebileceğine dair çalışmalar yapılmıştır. Bunun nedenlerinden biri olarak Merleau-Ponty'nin yeni kavramsal çerçevesinin bilimsel tavır için zorluklar meydana getirecek bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Nitekim geç çalışmalarında Merleau-Ponty, bir ten ontolojisine yönelmiştir. Beden analizi ile açığa çıkarılmaya çalışılan genellik atmosferi asıl zeminini ten ile bulmuştur. Ten özne ile nesne arasındaki ayrımı bulanıklaştırır.⁵¹ Bu bulanıklık sayesinde, bireyselleşmenin de gerisine gidilir. Geride yakalanan şey ise ontolojik ortaklıktır. Ancak tenin burada bir töz ya da madde olmadığı vurgulanmalıdır.⁵² Fenomenolojik olarak olgusal bir varoluş içerisinde anlamak gerekmektedir. Tenin iki özelliği olan tersinebilirlik ve kesişme, hem insanın varoluşuna hem de fenomenal ortaklığa zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte bedenim hem algılayan hem algılanandır. İkiliğin barınmadığı müphemliğin ontolojik nitelik kazandığı zemindir. Artık dünya, bizim için anlamlı ortamların somutlaşmış deneyimimiz aracılığıyla

⁴⁸ Carman, "The Body in Husserl and Merleau-Ponty", 224.

⁴⁹ Priest, *Merleau-Ponty*, 67.

⁵⁰ Luis Aguiar De Sousa, "The Lived Body As Pre-Reflective Consciousness: Merleau-Ponty On The Cogito", *STUDIA UBB. PHILOSOPHIA* 63 (2018): 14.

⁵¹ Renaud Barbaras, "Vücudun Fenomenolojisinden Tenin Ontolojisine", çeviren. Gül Tonak, ed. Emre Şan, *Merleau-Ponty*, İstanbul: Say Yayınları, 2015, 328.

⁵² Maurice Merleau-Ponty, *The Visible and The Invisible*, çeviren. Alphonso Lingis, Evanston: Northwestern University Press, 1968, 146-147.

derinlemesine açılmasıdır.⁵³ Enactive görüşün geliştiremediği noktalardan biri de burasıdır. Dünya yalnızca eylemler ve pratik niyetlerim ile etkinlikte bulunduğum ilişkiler bütünü değildir. Söz konusu durum içerisinde anlam, yalnızca algımıza konu olmak bakımından açığa çıkmış bir durum gibidir. Ancak ten ontolojisi anlamı bizzat kendi dünyası yapar. Örneğin kırmızı rengini gördüğümüzde yalnızca bir kırmızıyı görmüyoruz, kırmızıyı dünyadaki tüm varlığımızın derinliklerine uzanan anlam ağlarıyla bütünleşmiş olarak görüyoruz.⁵⁴ Bu haliyle anlam, pragmatik bir algılamanın nesnesi kılınamaz derecede teorik ve bireysellik ile yakalanamayacak kadar geneldir. Böylece enactive yaklaşımın anlam ilişkilerini temellerinden bireysellik ve eylem olguları ten ontolojisi ile öncelenmiştir. Nihayetinde Merleau-Ponty'nin yeni kavramsal çerçevesi bağlamında enactive yaklaşım, eksikleriyle orada durmaktadır.

Sonuç

Enactive görüşün, bilişselliğin dünyadan bağımsız bir bilincin temsil faaliyeti üzerinden anlaşılması fikrine karşı çıktığı ve bu nedenle eleştirel bir yaklaşım olduğu gösterilmiştir. Bu niyetle *TEM*'in, Merleau-Ponty'nin beden analizleri çerçevesinde alternatif bir yol teklif ettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda *TEM*'de çerçevesi çizilen enactive görüş, fenomenolojinin doğalcılık eleştirisi ve Merleau-Ponty'nin ten ontolojisi temelinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde enactive görüşün, kendisine ilham verdiğini düşündüğü fikirler bağlamında bir zorlukla karşılaştığı öne sürülmüştür.

Enactive görüş, bilişselliği soyut ve indirgemeci bir tavra hapseden tavırlara karşın bilinci bedenli varoluşundan itibaren anlayarak indirgemeci olmayan bir orta yolcu tavır takınmıştır. Bilinci doğru anlamak için engel oluşturan söz konusu tavidan kurtulmak için ihtiyaç duyulan yeni kavramsal cephane temelde Merleau-Ponty'nin fenomenolojik analizlerinden temin edilmiştir. Enactive görüşe göre algı, soyut bir varlık olarak bilinçten ziyade bedene aittir. Beden ise dünyaya gömülü olduğundan bilinç dünya içinde bir bilinç olarak anlaşılmalıdır. Çünkü algı, algılayanın algılanan ile ilişkisi itibarıyla düşünülmektedir. Bu çerçevede soyut bilinç yerine bedenli bilinç düşüncesi savunulmuştur. Bununla birlikte bedenleşmiş bilinç ve dünya ile birliktelik ilişkisi kurulması, başka bir deyişle algılayan ile algılananın ortaklığı düalist tavrın getirdiği özne ve nesne ayrımını bulanıklaştırır. Bu bulanıklık tam da fenomenolojik olarak enactive görüşün aradığı zemindir. Ancak çalışmamızda, enactive görüşün söz konusu hedeflerinin iki açıdan engel ile

⁵³ Brian A. Irwin, "An enactivist account of abstract words: lessons from Merleau-Ponty", *Phenomenology and Cognitive Sciences* 16 (2017): 135.

⁵⁴ Irwin, "An enactivist account of abstract words: lessons from Merleau-Ponty", 137.

karşılaştığı savunulmuştur. İlkın Husserl tarafından aşkın bir bilim olarak betimlenen fenomenoloji, temel prensiplerinde ciddi doğalcılık eleştirileri barındırmaktadır. Bu haliyle doğalcılığa mesafe almış bir fenomenolojinin söz konusu mesafeyi iptal etmesi mümkün değildir. Elbette fenomenolojik analizlerin doğa bilimleri için bir zemin sağlayabilmesi Husserl'in projesi ile tutarsız değildir. Ancak *TEM*'in çalışmalarıyla birlikte gelişen enactive yaklaşımların mesafeyi koruyup korumadığı fenomenologlar tarafından tartışmaya açılmıştır. Bu nedenle *TEM* de doğalcılık eleştirilerine açık hale gelmektedir. İkinci olarak enactive görüş bedenlenmiş bilinci ve indirgemeci olmayan bilinç fikirlerini temelde Merleau-Ponty'nin *Algının Fenomenolojisi*'ndeki beden analizlerine dayandırmaktadır. Ancak Merleau-Ponty'nin kendisi dahi söz konusu analizlerin yetersiz kaldığını düşünerek niyetini muhkem kılacak bir ontolojiye yönelmiştir. O halde enactive görüşün, kendilerine ufuk kazandırdığını düşündüğü beden analizlerinin de eleştirilmesi nedeniyle kendileri de doğrudan eleştiriye maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle mevcut projenin niyetine ulaşamadığı savunulmuştur. Nitekim enactive görüşe dair çalışmalar da kullanılan beden analizlerinin ten ontolojisi bağlamında geliştirilmesi gerektiğini savunmaya başlamışlardır. Nihayetinde enactive görüş, söz konusu iki eleştiriye açıktır. Dahası bu eleştiriler ile hiç ilgilenmemiştir. Bu nedenle eleştirel tavır aldığı görüşler karşısında savunduğu prensipler zayıf kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- A. Irwin, Brian, "An enactivist account of abstract words: lessons from Merleau-Ponty." *Phenomenology and Cognitive Sciences* 16 (2017): 133-153.
- Aydın, Aysun, "Merleau-Ponty'nin Bedenlenme Fenomenolojisi Bilinç ve Beden Bütünlüğü.", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1 (2020): 77-90.
- Barbaras, Renaud. "Vücudun Fenomenolojisinden Tenin Ontolojisine." İçinde *Merleau-Ponty*, Çeviren Gül Tonak, editör Emre Şan, 2015, 327-379. İstanbul: Say Yayınları,
- Carman, Taylor. "Merleau-Ponty On Body, Flesh, and Visibility," İçinde *The Cambridge Companion to Existentialism*. editör Steven Crowell, 274-288. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Carman, Taylor "The Body in Husserl and Merleau-Ponty." *Philosophical Topics* 27/2 (1999): 205-226.
- De Sousa, Luis Aguiar. "The Lived Body As Pre-Reflective Consciousness: Merleau-Ponty On The Cogito." *STUDIA UBB. PHILOSOPHIA* 63 (2018): 7-20.
- Di Paolo, Ezequiel, ve Evan Thompson. "The Enactive Approach." İçinde *The Routledge Handbook of Embodied Cognition*. editör Lawrence Shapiro, 68-78. London: Routledge, 2014.
- D. Hutto Daniel ve Erik Myin. *Radicalizing Enactivism*, Cambridge: The Mit Press, 2013.
- Esenyel, Zeynep Zafer. *Vücudun Fenomenolojisi*. Ankara: Nobel, 2020.
- Gallagher, Shaun. *Phenomenology*. London: Palgrave Macmillan, 2012.
- Gallagher, Shaun. "A well-trodden path: From phenomenology to enactivism." *Filosofisk Supplement* 3 (2018): 42-47.
- Husserl, Edmund. *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. Çeviren Harun Tepe. Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015.
- Husserl, Edmund. *Ideas: General Introduction To Pure Phenomenology*. Çeviren Boyce Gibson, New York: Coolier Books, 1962.
- Husserl, Edmund. *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*. Çeviren Tomris Mengüşoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Jenkinson, John. "A New Framework for Enactivism: Understanding the enactive body through structural flexibility and Merleau-Ponty's ontology of flesh." *The University of Western Ontario*, 2017. <https://ir.lib.uwo.ca/etd/4383/> (erişim 23.05.2022)

- J. Varela, Francisco, Evan Thompson ve Eleanor Rosch. *The Embodied Mind*, Cambridge: The Mit Press, 2016.
- Küpers, Wendelin M.. *Phenomenology of the Embodied Organization*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Maiese, Michelle. *Embodied Selves and Divided Minds*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Merleau-Ponty, Maurice. *Algının Fenomenolojisi*. Çeviren Emine Sarıkartal ve Eylem Hacımuratoğlu. İstanbul: İthaki, 2016.
- Merleau-Ponty, Maurice. *The Visible and The Invisible*. Çeviren Alphonso Lingis, Evanston: Northwestern University Press, 1968.
- Priest, Stephen. *Merleau-Ponty*, editörler Ted Honderich, London: Routledge, 1998.
- Romdenh-Romluc, Komarin. *Merleau-Ponty and Phenomenology of Perception*, London: Routledge, 2011.
- Shapiro, Lawrence. *Embodied Cognition*. London: Routledge, 2011.
- Şan, Emre. “Algıya Göre Düşünmek.” *Cogito*, no 88 (2017): 63-83.
- Şan, Emre. *Merleau-Ponty* hazırlayan Emre Şan, İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Ward, Dave, David Silverman ve Mario Villalobos. “The Varieties of Enactivism.” *Topoi* 36 (2017): 365-375.
- Zahavi, Dan. “Yönelimsellik ve Bilinç.” Çeviren Çağlar Koç, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 22, (2014): 167-182.

ENACTİVİZM VE MERLEAU-PONTY
ENACTIVISM AND MERLEAU-PONTY
Mehmet ESENDEMİR